1.

Це не був сон, а щось інше. Пізніше він, уже бувши в дорослому віці, назве це "примхою" — може, воно й так, а може, й ні. "Примха" — це те, що находить раптово й примушує людину бачити й розуміти, а відтак і діяти відрухово, не до речі і не раз по-дурному. Але того разу, в Ясах, коли Осип Федькович збирався вранці від'їхати до Нямцу, власне, повернутися після марної спроби знайти собі під цим осонням брата — то була й не примха. Бо чи примха це, коли раптово прокидаєшся, ніби запалений, і починає пожирати тебе вогонь. Хвороба? Але це не була хвороба, принаймні невдовзі минуло, але тоді, коли тіло так несподівано запалало, відчув себе не в пеклі, а ніби сам став пеклом. Примха? Може, й примха, але чи бувають такі примхи? Може, приступала тоді до нього нагло Смерть, чи підповз отой Гад, якого часом біля себе відчуваєш, чи завітав до господи, де спав, Отой, хто сам є вогнем із сірчистим віддихом? Та ж бо ні! Але й не сон то був, щось інше. Так, Інше, тобто те інше вдягло вогненну плоть і стало Іншим — істотою без окресленого образу.

Але прийшли й образи, при тому такі, що не забуде згодом їх ніколи, але опише не тепер, коли він зелений юнак, а далеко по тому, дозрілим мужем, ба вже уславленим поетом — тоді до нього вдруге прийде такий ранок. Можливо, Інше — це й був ранок, сірий, непрозорий, налитий міріадами завислих у повітрі крапель, коли дерева ніби вдягнені в кожухи дядьки, без ніг, але з однією палицею-підпоркою, яку й тримали в тому місці, де мали б бути ноги.

Отож, коли прийшло те Інше, воно обволікло його зусібіч, як клей, загнало в оболонку, стисло й знерухомило, а очі його здобули особливу змогу проглядати цей туман. І він уздрів залізний двір, а біля нього — залізний дім, а в ньому — залізні кімнати із залізними дверима та вікнами, а ще із ґратами на тих вікнах. А посеред кімнати — залізний стіл, а на столі — великий залізний хрест, який сягав з одного й другого боку країв стола, і той хрест був осипаний коштовним камінням, власне

порохом із нього, який мінився та грав. І десь далеко в домі почав вибивати години дзиґар: раз, два, три і чотири — дванадцять разів. А за вікнами, саме там, де проглядався залізний двір, тобто вкритий залізною долівкою і оточений металевим парканом стін, почало блискати, але то були не блискавиці, а посвіти, які несамовито кидалися, наче світляні звірі, на стіни залізної кімнати із столом та хрестом на ньому. І почали там гасати у шаленому несамовитому танці. І те Інше, яке не мало образу, конче було в тій кімнаті присутнє, а може, там був присутній він, Осип, а воно — в його нутрі чи в серці того нутра, бо, може, тим Іншим у тій кімнаті був не хто, а таки він — юнак, якому світ став раптом страшний.

Тож стояв у залізній кімнаті з розверстими, повними жаху, очима, і саме тим очам і вдалося витворити образи, які покладе на папір через двадцять п'ять років, ставши дозрілим мужем.

І це сталося саме тоді, коли перестав бити дзиґар, бо ніби в продовження того биття почали чутися кроки, які наближалися до залізної кімнати, при цьому кожен крок ніби лунко ставив на залізній підлозі печатки, що творило чітке, яке побільшувало звук, відлуння. Тоді залізні двері самі розчахнулися, завищавши на петлях, а в світлицю вступив залізний король, ведучи за собою на ланцюгу заплакану царівну. І той ланець при ході дзвякотливо подзенькував. І він, Осип Федькович, який складав форму без образу того Іншого, не міг не подивуватися із краси тієї королівни чи царівни. А те, що вона плакала, красу її невимовно побільшувало, бо немає більшої принади, як печаль у красуні. І йому здалося, що та королівна помітила його чи пізнала, хоча раніше вони ніколи не здибувалися. Але не помітив його й не пізнав залізний король.

— Отут і присягнеш! — гаркнув він голосом іржавим, а отже, залізним. — Поруч із хрестом цим та залізною книгою!

І тільки тепер Осип помітив залізну книгу, яка лежала, ніби скошена поперечка до того хреста. І від тої книги почало подихати холодом, а

коли вона сама розгорнулася, то уздрів Осип не сторінки, а кригу, літери ж нагадували замерзлих бджіл.

— Присягай! — наказав залізний король.

Осип знову зирнув на обличчя царівні й побачив сльози на її блідому лиці, які стали крижинками, очі ж при цьому були ніби дві небесні кринички на сніговому полі, а вуста посірілі. І ті сірі вуста не так проказали, як вишепнули щось нерозбірливе, а може, й не вишепнули, а тільки рухнулися.

— Не чую голосу! — крикнув залізний король.

— Клянусь! — сказала втомлено й печально царівна. — Але ця клятва буде чинна дотоди, доки не прийде на землю зелений тесля!

— Гаразд! — засміявся залізний король. — Хай приходить той твій зелений тесля. Тесля, якого в світі нема та й ніколи не буде...

Оце й усе. Осип отямився, і всі оті видива спливли з його очей, ніби налетів прозорий синій вітер. Зламав залізні стіни, наче були паперові, завалив дах, поніс покриття, стола, що повільно летів, перекидаючись і кружляючи, окремо поніс залізного хреста, а ще й залізну книгу, що розметала залізні, чи, властиво, крижані сторінки, а літери видувалися з тих сторінок і ставали ожилими бджолами. Поніс вітер і самого залізного короля, постать якого на ясному тлі неба стала чорно-почварна й нагадувала павука — король розчепірив руки й ноги, а за ним летіла трохи на віддалі, прикута ланцем, королівна, з якої вітер рвав несамовито одежу, скинув їй накрив'я на голові, і її рясне, русяве волосся хвилювалося й пливло, як мала ріка у великій.

2.

Осип виїхав через Пакурарську заставу, покинувши за собою розбиті, баюра коло баюри, яські вулиці. Жалю не мав, залишив його там, за заставою і на тих баюристих вулицях. Перед очима й досі мигали картинки з його ранішнього видіння, від якого хотів очищення, тож весь шлях до Поду-Ілоає молився за це подумки.

Місцевість навколо була нецікава, тож мало роздивлявся, тим більше, що пожирав її, аж очі боліли, дорогою сюди. Тепер же він не мандрівник, тепер він як блудний син, тільки не батьківська домівка чекає, а понуро-п'яний його господар Чунтуляк. Від однієї думки, що повертається до нього, в Осипа тенькало у грудях. Чунтуляк відчувався десь попереду як хмара, власне велетень, закутаний у туман, як сам туман, що змінює, згортаючись чи розгортаючись, форми своїх привидь, які пороззявляли пащеки і чи випивають цей світ, чи лякають його. А може, Чунтуляк — це змій, котрий загніздився на горі і час од часу вилітає звідти на кажанячих крилах, щоб захопити собі дівчину чи хлопця, аби перетворити їх у рабиню чи раба. І він знав, що ці Чунтулякові польоти, може, не з цього світу, а може, це його думки і його, Оси-повий, біль, що терзає раз-пораз серце, а може, перші пописані тим-таки, Осипом, листки? Може, він не до кінця справедливий у цих думках до Чунтуляка, бо не завжди той буває лихий, але так уже уклався образ господаря в його уяві. І тут годі щось удіяти.

Вони рушили вже з Поду-Ілоае до Тигру-Фромоса, і Осип подумав, що і в Чунтуляка є серце — хіба по-своєму, не дбав за хлопця? Але сьогодні такий настрій, можливо тому, що не вийшов іще з іпостасі Іншого. Одне знає твердо: не хоче повертатися до Чунтуляка, хоч і повертається, тим більше, що той виразно натякнув йому — несила їм під одним дахом, а це значить, що даху він, Осип, фактично, й не має.

Отак котиться цим шляхом, людина без даху, людина на чотирьох колесах замість ніг. Погукує на коні візниця, побіч ведуть балачку люди, в товаристві яких хлопець опинився. Але він, здається, не бачить ані каруци, ні людей біля себе. Не чує навіть розмов, бо весь не тут.

Назустріч трапляються навантажені ґон-тою вози, воли тягнуть їх спокійно і спроквола, а візниці — ніби витесані із колод боввани.

— Біля Ружиноси, — розказує побіч чоловік з великою бородою, — кочують цигани. Бува, нападають і на подорожан, особливо, коли замешкаються і поїдуть уночі.

Обличчя в бороданя широке, спокійне, ніс з-поміж заросту висувається бульбашний, ніби посічений лунками, і зчервонілий.

— З дровима в цьому краї погано, — продовжує свою мову бородань, голос у нього хрипкий, але густий, — крім того ці кляті комарі!

Бородатий з розмаху б'є себе по зарослій волоссям щоці, і Осип дивується, як можуть кусати бороданя ті комарі, коли він такий заросли́й? Але неподалік Серет, і в повітрі й справді достобіса комарів. Та й не тільки тут, Осип запам'ятав їх, коли ночували в Браждешті дорогою сюди. Сам він комарів не боїться, навіть вільно ходив тоді й по дворі, хоча його співподорожан комарі заїдали.

Зараз Осип спокійний також, хоча все каруцине нутро понікуди заповнене ними, ніби потрапили в якийсь комариний вулик. Може тому, хлопець дивиться на бороданя поблажливо. Той вряди-годи вдаряє себе по щоках чи по шиї, важко дихає, аж надуває щоки, очі в нього чи вирячуються, чи неспокійно бігають.

Його співрозмовник високий і сухий, а на довгій шиї стримить видовжена вузька голова. Гостре підборіддя, гострий ніс, запалі щоки; притакуючи бороданеві, він похитує головою, і Осипові на мент здається, що та голова нежива. Що це опудало, до якого прив'язали кілька шворок та й посмикують за них: голова хить та хить, хить та хить — очі, хить та хить — губи. Тоді в худого й вузькоголового з-під жовтих зубів витирається кілька іржавих слів. І ці слова складаються на чудні оповіді, бо оповідає про жахливі речі: про те, наприклад, що в одному з

поблизьких сіл народилася дитина, подібної до якої ніхто не бачив. Замість обличчя в неї — страмні речі: ніс як чоловічий, а рот як жіночий страм.

— А все інше, — сказав чоловік, роздираючи засипані комарями круглі оченята, — густо заросло волоссям.

І Осипові знову стає дивно, бо невідь-чому здалося, що та небувала дитина виросла і ввібралась в образ бороданя.

— Кажуть люди, — майже вищить худий і вузькоголовий, і той вискотлявий голос, ніби пилка, що ріже сире дерево, — коли таке дитя народжується, то це на біду! Ото, можливо, та Біда й наслала на нас оцих комарів, бо ще ніколи, так, ще ніколи не було їх так багато.

І справді, комарі майже застеляють од нього обличчя вузькоголового, при тому лізуть йому не лише у носа, очі, але й у рота, відтак, коли чоловік говорить, то ніби їх пожирає. Але Осипові від того не так страшно, як смішно. І саме те, що йому смішно, дореш-ти звільняє його від пригніти ранкового видження.

Комарі сідають і на нього, але Осип не зважає на них, очевидно, кров у нього пісна, тож комарі отарою жеруть бороданя, а вузькоголовому прагнуть залізти до середини. Бородань, крекчучи, витягає люльку й починає бити кресалом. Його співрозмовник витягує люльку й собі й також майже одночасно креше кресалом, ніби перекривляє бороданя, і від того, що повторює рухи, і від того, що це саме він такий повторює бороданя, Осипові знову стає смішно. Відтак і на душі в нього ще більше розпогоджується. Кусає губи, щоб стримати сміх і відвертається.

— Вода тут гнила, — сповіщає бородань, спльовуючи. — Коли переїхати через Серет, то й вода — гнила. Скоро він буде, голубчик!

"Голубчик" — це Серет, по той бік має бути вже інше повітря, а це значить: зникнуть комарі. Принаймні співрозмовник бороданя на це сподівається. Але й Осип прагне переїзду, бо по той бік Серету стане ближче до гір, а відтак далі від Яс — їх він покинув назавжди. І він знову думає про свою бездахість, хоч дах він і його супутники мають — оце тут, в каруці, де димарі — їхні люльки, а хата їхня — віз. Повільно плететься дорогою та дивна хата, трусячи їхніми нутрощами, а попереду — безмірний шлях. І як це, зрештою, чудово, думає Осип, коли попереду в тебе безмежний шлях!

3.

Ночували вони в Пашкані. Осип не міг заснути, так дико хропів бородань. Вузькоголовий спав, роззявивши рота, який був схожий на присос п'явки, і вряди-годи плямкав, а ще щось вряди-годи погукував із вереском.

Осип вийшов надвір. Похропували коні, доносило запаху старого гною, що його зібрано на купу в кутку двору. Хлопець сів на ґанка, і завісив голову на руки. Подумалося, що може, це доля така йому: їздитиме і їздитиме так ціле життя такими чи не такими дорогами; може, стане циганом, котрий тільки й має оселю, що на колесах. Йому почувся звук циганської пісні — десь далеко приграва скрипка, а в унісон похропували коні. І Осип думав; поки що так складалось його життя, — все, за що не брався із людських занять, не лягало до серця. Тобто йому досі не хотілося ставати тим чи сим. Не хотілося прив'язувати себе отим ставанням тим чи сим, бо те не задовольняло Іншого, який не в Ясах у нього поселився, а жив віддавна в його нутрі. Чи не він велів хлопцеві жити як птахові в небі та й співати.

Знову подумав про сховані між його речей аркушики. На них — виладнувані німецькі слова. Закінчення кожного рядка однакове із закінченням наступного, часом вони в'яжуться навперехрест. Але Осип не впевнений, що ті слова й бажання Іншого — одне і те ж, бо ті слова, значною мірою, і йому чужі. Бо його давно вабить у гори — це він твердо

відав. Хай би й туди спершу, у Нямц, бо поки що той Нямц — єдине в цьому чужому краї місце, де прихистилося його " я ".

Встав. Довкола розсипалися будівлі, які пливли в місячному сяйві, як дивні глиняні кораблі. І він раптом відчув, що світове море підкочується до цього ґанку, на якому стоїть. Світове море плескалось у його ногах, і хлопець подумав, що це також недаремно. Бо його корабель — не ці глиняні хати, не той князен-ко серед порожнього неба, навіть кожна із гір. Його корабель, може, — саме той Інший, який оце вивів його в ніч, повідганявши всі добрі й лихі сни й залишивши його на березі хвильливого світового моря...

Коли ж побачив височенні Нямецькі гори, йому на очі вибилася сльоза. Он вони, гори, з вершин яких спадають струмки. Здіймаються попід хмари і полощуть в них свої крутосхили. Вони дорогі йому, хоч, може, волів би повернутися до інших. Але це його перше повернення в Нямц, а кожне повернення має в собі щось від відродження. І Нямц йому видався майже рідним. І не тому, що знайде там дах, а тому, що зумовлює йому акт повернення. Це місто не рідне йому, серце його там — в Путилі, але гори є гори. І Осипові здалося, що те поселене в його нутрі Інше якось зв'язане саме з горами, а може, це частка, яка перейшла з ним у чужу землю, але яка чужій землі не належить. А може, це щось невизначене й до кінця не зрозуміле. Здається, те "щось" сплітається з образом того Іншого, тобто з ним самим в іпостасі Іншого. А більше — з образом матері. Так, воно завжди жило на материних вустах, оте "щось" чи на вустах сестри, коли та співала Юзеві пісень. Тоді в нього так дивно завмирало серце — те, чого тут не знайти. Нічого не знає про те "щось", а може, ніколи його не збагне: щось у строях людей, коли йдуть по стежках чи коли спокійно стоять на ярмарку; щось, коли їде гуцул чи гуцулка на коні. Вони убрані в мальовничий стрій, в зубах димлять люльки, обличчя спокійні й величаві.

Осип відганяє від себе ці думки, бо вони не до кінця йому зрозумілі, а отже, незбагненні. Над ним бринять, наче сталеві лапки, звуки німецької мови. То, може, ліпше йому стати Залізним королем? Ось він,

одягнений у залізо чужих слів, окутий ними з голови до ніг. Ось він їде на обшитому панциром коні. Але він не король, лише рицар, котрий виїхав воювати себе. Залізом та мечем. Однак що може звоювати людина без даху?

Тут, на дорозі від Моцку, в Пашканському лісі, де навколо дерева й дерева, це почуття проймає його аж надто, хлопець надувається, начебто й справді він рицар, очі робляться сталеві й понуро зорять просто себе. Рука стискає руків'я меча, а тіло напружується...

До нього схиляється сухе, видовжене обличчя, а з-під збрезклих повік дивляться очі ящірки чи черепахи. Вуста на цьому обличчі малі й гладкі, ніби й справді присос п'явки. Але за тими вустами з'являються жовті і трохи розхитані зуби.

— Паничу болить живіт? — турботливо питає він по-молдавському.

Осип розуміє його, але він не може добре говорити по-молдавському. Окрім того, червона барва заливає йому щоки, тож не каже нічого, а відвертається. Але видовжене обличчя знову зазирає йому в очі, воно похитується перед ним: ая-я-яй! Ая-я-яй! Воно —наче на ниточках.

Бородатий дрімає, комарі вже його не турбують, їх ніби повидувало з каруци, тож розслаблюється, очиці падають та відразу ж розплющуються — бородатому нема діла до Осипового болю. Власник же видовженого обличчя, виявляється, має довгу-предовгу руку, котра така ж гостра й худа, як він сам. Ця рука простягає Осипові пляшку. Пляшка тремтить, бо тремтить і рука.

— Випий, паничу, полегшає!

Осип дивиться на нього трохи здивовано. Живіт йому не болить, але його думки болючі. Тому бере пляшку, перехиляє — зуби його цокають об скло. Рота обпікає палюча рідина, і він закашлюється.

— А дай-но мені! — гукає раптом бородатий і ледве не вириває пляшку з Осипових рук. Кидає її до бороди, і горілка хлюпотить у його череві, наче струмок, що стікає до ставка. Може, й такого, як у селі Хумулешті коло Нямц.

Осип не витримує і сміється. Сміється й видовжене обличчя, похитується й труситься, але очі на ньому непорушні й сиві.

Бородатий відриває пляшку від рота й розгладжує бороду. Він добродушний і задоволений. Навколо ж каруци танцюють і скачуть дерева, і в цьому світі одноногих танцюристів Осипові стає весело тим більше. І йому багнеться, щоб ця поїздка так швидко не кінчалася, щоб вона протривала довше, бо йому аж зовсім не хочеться думати, що чекає його завтра.

4.

Коли перед тобою місто, яке ніби покинув душею, і коли знову ступаєш на знайомі вулиці, не можна не відчути туги й радості. Туги через те, що повернувся сюди, а радості також через те, що таки повернувся. Бо сприймаєш гори, які зводяться звідусіль, і річку Озану, і передмістя Пометя під горою Кочорва. Тут у кожному дворі садки і кожен двір, як сад. Там далі —Цуцуєнь, де живуть вихідці з Ард'яла, котрі прядуть вовну, пасуть овець і роблять розчудову макуху. Там далі — Кондрень із сукновальнями та млинами на Ням-цішорі. А за нею, на вершині порізаної яругами гори, вивищується славетна фортеця, куди ховається влітку від ґедзів худоба. Там хмарами висять галки і в'ють собі гнізда коршуни: вони бажають висоти й затишку. Суворі стіни фортеці дивляться в Озану, а біля підніжжя гори стоїть церква святого Лазаря. Це вже не чужий для Осипа край, яким буває той, куди

втрапляєш уперше, бо тут і там трапляються знайомі обличчя. Та й кожна крамниця тобі знайома, а ще ніби повертаються згорілі слова, які, здавалося б, вмерли назавжди. Вони вже трохи віддалені і зчужілі, їхня музика інакша, бо ти пройшов чимало свого шляху, юний пілігриме! Ще не відаєш, де ночуватимеш, тобто де дах, котрий сховає тебе від холодних обіймів ночі, хоч є тут і дім, і дах, під якого прямуєш. Він, звісно, йде саме туди, і він прийде туди, але на ногах має свинцеві черевики, а такими ногами важко двигати! Зрештою, не ти сам тут без даху: хоч би й отой замок, який також його позбувся. Там, у горах, — монастир, що забіг, під хмари, але й той без даху. Всі ті будівлі стоять неприкриті, бо дахи їхні згоріли не лише насправді, а передусім у мозках їхніх людей, адже й ті люди, для яких вони зводилися, також давно згорілі.

Осипові важко думати такі думки, бо вони йому не подобаються. Тим-то зупиняється і дивиться на порожню дорогу, що стелиться у гори до бездахих споруд, і вже напевне знає, що то його дорога. Можливо, вона приведе його в залізну кімнату, в якій сидить вбраний у залізо король. А може, рицар — із залізним обличчям, залізними очима, руками та ногами, перед яким він, зелений юнак, хоче постати, аби сказати свою казань. А може, крикнути йому в обличчя слова, яких ще доладу не знає, але які вже дозріли в ньому. І то будуть не залізні слова чи заморожені із залізної книги, а м'які, бо розтоплені слізьми. І він не може стримати тих новонароджених слів, які вилітають з нього, як розморожені бджоли:

— Не можна, — скрикне він, — перетворювати цей світ у залізо! Не можна заковувати царівен, так само й дні, чи кувати їх, як кують ковалі підкови та зброю! Не можна кувати мову й пісні і не можна чинити залізною траву!

— Бо коли б це сталося, — крикне він у вічі залізному королю, — всі ми мали б навіки забути про існу-

вання вічної загадки. А вона є тому, що світ має бути живий. Так само й дні мають бути — молоко, так само мова й пісні — пульсуюча кров, а трава — голос плинного й невсякного зеленого соку.

— Отож той зелений сік, — проречe він залізному королю, — хай буяє і грає, хай піниться й шипить, а відтак пише вічну євангелію, інакше не лише замки й монастирі, але й усесвіт опинеться без даху.

— А коли б це сталося, — крикне він наостанок залізному рицарю чи королю із залізної кімнати, — оту вічну загадку ми б загубили, бо її життя в тому, що ніколи не має розгадуватися, розгадана-бо загадка стає мертва, як і все сокровенне. Розгадати вічну загадку, це все одно, що розтоптати її залізним чоботом. А я цього ніввіку й ніколи не допущу!

І тут сталося з ним друге "щось", як тоді вранці в Ясах, коли Осип пізнав Інше й обволікся ним. Він стояв малий і нікчемний перед цими високими горами, міцно стуливши повіки, а відтак виступив із себе, а може, і з цього світу. Виступив, бо відчув себе Іншим і пізнав, що одежа на ньому зелена, й очі в нього зелені, так само й тіло. А в руці відчув держало барт-ки із золотим вістрям. А коли змахнув тією барткою, то золоте вістря запалахкотіло іскрами. Тіло ж стало напрочуд легке, начебто з етеру. І він пішов, пострибуючи з гори на гору, щоб якнайшвидше покинути цю чужу землю, а знайти нечужу. Відтак побачив і її, і людей, обличчя яких були знайомі не через короткотривале спілкування, а через віковічне.

Тоді він спустився на одну із вершин і рушив уже землею, заходячи в кожне село, яке траплялося дорогою. Але зупинявся тільки в тих, де не було храму. І його бартка починала махати й рубати, зчісувати кору і тесати. І він, зелений тесля, не зупинявся й працював від сходу сонця аж до заходу. Тоді лягав спати в траві й покривався й напивався росами. А з першими променями знову вскакував і починав зносити, зводити, складати стіни і звершувати. І не заспокоювався доти, доки не підіймав очі й не бачив винес-лого до неба храму. Тоді його сліпило сонце, і він сміявся, і це ставало знаком, щоб іти чи летіти далі. І він знову стрибав з

гори на гору, шукаючи інше село без даху, тобто без храму. І знову осліплювало його сонце, а в його очах виростала оточена сяйвом струнка будова...

— Господи, — прошепотів Осип майже застиглими вустами. — Адже це я — зелений тесля! Але чому не тільки сонце в моїй душі, але й тривога і печаль?

І йому явився чорновбраний косар, що ступає залізним кроком, тримаючи в руках залізного хреста. А ще тримав той косар залізну книгу, а все небо над ним, скільки бачило оком, позастелялося летючим воронням. І чорний косар уже не лише йшов, а косив своїм чорним хрестом, розкидаючи навкруги червоні роси, а відтак громадив ті покоси чорною книгою.

1974 р.